

Вольга Вараб'ёва

«ЗРАЗУМЕЦЬ ДУШУ НАРОДА...»

РЭЦЭНЗІЯ НА ВЫДАННЕ

«БЕЛАРУСКІ ФАЛЬКЛОР: МАТЭРЫЯЛЫ І ДАСЛЕДАВАННІ:
Зборнік навуковых прац. Выпуск 1. – Мінск : Беларуская навука, 2014»

Нядаўна выйшаў у свет першы выпуск выдання «Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні», падрыхтаваны калектывам аўтараў. У зборнік увайшлі навуковыя артыкулы беларускіх фалькларыстаў, пераклады замежных аўтараў, якія звярталіся да беларускага фальклору, а таксама прыведзена вялікая колькасць экспедыцыйных матэрыялаў.

Навуковыя даследаванні, уключаныя ў першы раздзел, з'яўляюцца арыгінальнымі працамі, якія прысвечаны актуальным праблемам фалькларыстыкі. Кожны артыкул глыбока і рознабакова раскрывае пастаўленыя задачы, дэманструючы аўтарскі погляд, прапаноўваючы часам нестандартныя рашэнні пры аналізе навуковых праблем.

Адкрывае раздзел навуковых прац артыкул І. А. Швед «Фалькларыстычныя даследаванні на пачатку XXI стагоддзя: традыцыі, навацыі, перспектывы». Аўтар грунтоўна аналізуе традыцыйныя напрамкі фалькларыстычных даследаванняў, вылучаючы найбольш значныя, паказвае сучасны стан развіцця фалькларыстыкі, адзначае новыя актуальныя падыходы ў развіцці фалькларыстычнай навукі.

Безумоўна, сучасны ўзровень навуковых даследаванняў вымагае комплекснага аналізу фальклорнага тэксту як тэксту культуры і немагчымы без выкарыстання тэарэтыка-метадалагічнай базы іншых навук. У гэтым кантэксце І. Швед правамерна падкрэслівае неабходнасць «рэалізацыі міждысцыплінарнага падыходу», дзякуючы якому ўжо здзейснены «сапраўдныя прарывы ў даследаваннях фальклору» (с.18). Слушна гаворыць даследчыца і пра «антрапалагізацыю» фалькларыстыкі (с.18), якая выводзіць даследаванні на новы тэарэтычны ўзровень.

Артыкул С. Санько «Баладны сюжэт “Удава, яе дачка і сыны-карабельнікі” і індаеўрапейскі “царскі наратыў”» цікавы найперш шырынёй ахопу матэрыялу, грунтоўным лінгвістычным аналізам вербальных формул, арыгінальнасцю выяўлення агульнажанравых канстант і іх семантыкі.

Арыгінальнай, аднак палемічнай, падаецца спроба дэшыфроўкі зместу баладных тэкстаў праз іх суаднесенасць з творамі іншых жанраў (казак, каляндарнай абраднасці), паколькі кожны жанр стварае толькі яму ўласцівую карціну свету са сваім аксіялагічным кодам і наборам вобразна-выяўленчых сродкаў. Тое, што ў адной карціне свету ўспрымаецца як сакральны сімвал, у другой можа страціць сакралізацыю, а ў трэцяй увогуле ператварыцца ў рэальны аб’ект.

Вайна як «форма грамадскага быцця» (с. 58) і як мастацкі вобраз стала аб’ектам даследавання У. Лобача. У лепшых традыцыях айчыннай фалькларыстыкі аўтар даследуе семантыку мастацкага вобраза вайны, раскрывае яго мадыфікацыі ў розных фальклорных жанрах (вясельныя, жніўныя песні і інш.), што дазваляе выявіць спецыфіку вобраза, акрэсліць мастацкія і сацыяльныя функцыі.

Выклікае цікавасць прапанаванае аўтарам асэнсаванне вайны як сацыяльнай з’явы, яе ролі ў грамадскім жыцці, выкананае на аснове аналізу не толькі фальклорных, але і гісторыка-этнаграфічных матэрыялаў, характэрных для пэўнай мясцовасці. Даследчык справядліва зазначае, што ў народнай памяці зафіксаваны ваенныя падзеі самых розных часоў: і татарскія набегі, і напалеонаўскія часы, і падзеі Вялікай Айчыннай вайны. Аўтар выводзіць заканамернасць: чым больш даўня падзея, тым менш разгорнута яна вербалізуецца, захоўваючы часам толькі ацэначную дамінанту. Больш таго, даўнія падзеі могуць накладацца адна на адну, у выніку чаго ствараецца абагульнены вобраз ворага і міфалагізаваны вобраз абаронцы. Варта зазначыць, што даследчык абапіраецца на вялікі фактычны матэрыял, якім пацвярджае свае вывады.

Падрабязна разглядаючы фальклорна-этнаграфічную і краязнаўчую спадчыну даўняга мінулага, аўтар фактычна абыходзіць увагай падзеі Вялікай Айчыннай вайны, матывуючы гэта тым, што «для сведкаў гэтых падзей апошня вайна не з’яўляецца ні аб’ектам фалькларызацыі, ні тым больш міфалагізацыі, а належыць асабістай памяці ва ўсіх дэталях яе жудаснай рэчаіснасці» (с. 88). Аднак кожная вайна на пэўным гістарычным этапе была жывой з’явай, і толькі потым узніклі фальклорныя тэксты, у якіх рэальныя героі ператварыліся ў мастацкія вобразы, а потым – у сімвалы. Па сутнасці, У. Лобач у сваім артыкуле выходзіць на праблему трансфармацыі фальклорных жанраў: паказаны шлях ад рэалістычнага апавядання-мемарата праз паданне да легенды.

На аснове традыцыйнага жанру замоў Т. Валодзіна ў артыкуле «Сушчы/старошчы: этнакультурны анамнез і тэрапія (беларуская традыцыя ў еўрапейскім кантэксце)» раскрывае сутнасць цяжкага дзіцячага захворвання, яго праявы, спосабы барацьбы ў розных культурных традыцыях. Тэкставы аналіз праводзіцца на фоне этнакультурнага апісання з’явы і яе ацэнкі

носьбітамі традыцый, што выводзіць на новы ўзровень даследаванне зместу замовы, дае магчымасць растлумачыць выкарыстанне тых ці іншых матываў і вобразаў. Так, напрыклад, даводзіцца, што матывы «перапякання», «перацягвання» сімвалізуюць другое нараджэнне дзіцяці, адсюль і вобразы крыжа, магілы, якія часта сустракаюцца ў замовах, а таксама ў лекавай практыцы.

Навуковую вартасць і добрую абгрунтаванасць даследаванню надае і выкарыстанне вялікай колькасці фальклорнага матэрыялу – замоўных тэкстаў.

Біблейскія пераказы як самастойны жанр фальклору пачаў даследавацца зусім нядаўна і ўсё яшчэ пакідае шмат пытанняў. Артыкул А. Боганевай «Біблейскія вусныя народныя пераказы: разнавіднасці, тэматыка, механізмы фалькларызацыі» цікавы ўжо самім зваротам да гэтай тэмы. Аўтар акрэслівае кола тэкстаў, якія можна аднесці да біблейскіх пераказаў, прыводзіць іх класіфікацыю, вылучае жанравыя прыкметы. Кожны від праілюстраваны, асаблівасці – вылучаны.

Аднак недахопам прапанаванага артыкула з’яўляецца адсутнасць дакладнай дэфініцыі асноўнага паняцця, якое даследчыца вызначае як «вусныя выкладанні біблейскіх падзей, блізкія або тоесныя па сэнсе і змесце да кананічнага тэксту, але якія перадаюцца ў фальклорнай рэдакцыі і адлюстроўваюць светаўспрыманне апавядальніка» (с. 116). Аўтар так і не дае адказу, што такое біблейскі пераказ: самастойны жанр, жанравая разнавіднасць ці, можа, тэматычная група, якую варта аднесці да легенд, ці нешта іншае? Нывызначанасць жанравых межаў ускладняе тэарэтычнае даследаванне і зніжае яго аналітычны ўзровень.

Народная проза памежнага ўкраінска-беларускага рэгіёна трапіла ў поле зроку А. Брыцынай. У артыкуле «Да характарыстыкі сюжэтнага складу народнай прозы ўкраінска-беларускага памежжа: Зарычненскі і Ракітнаўскі раёны Ровенскай вобласці» А. Брыцына падрабязна разглядае не толькі жанры, але і сюжэты памежных казак і легенд, суадносячы іх з аўтарытэтным выданнем – паказальнікам казачных сюжэтаў «Усходнеславянскія казкі». Акрамя традыцыйных адзначана выяўленне арыгінальных сюжэтаў. Аўтар не проста апісвае іх, але і аналізуе прычыны распаўсюджвання адных жанраў і згасання другіх.

Матэрыялам для даследавання сталі творы, запісаныя падчас экспедыцый, праведзеных у ХХІ ст. Гэта час сацыяльна-палітычных перамен, экалагічных праблем, што, на думку аўтара, таксама паўплывала на жанравы і сюжэтны склад народнай прозы.

Асобна стаіць артыкул Ю. Пацюпы «Рытмавыя структуры беларускай народнай песні: подступы да праблемы (на матэрыяле в. Дамэйкі Лідскага раёна)». Спецыяльнае даследаванне рытмікі народных песень, выкананае на матэрыяле запісаў адной вёскі, дазваляе аўтару выявіць спецыфіку строфікі народнай лірыкі ў параўнанні з агульнапрынятымі сістэмамі вершаскладання. Аўтар закранае шэраг важных тэарэтычных праблем, актуалізуючы тым самым даследаванне народнай строфікі.

Другі раздзел «Беларускі фальклор у замежных публікацыях» змяшчае даследаванні балгарскай фалькларыстыкі Фларэнціны Бадаланавай-Гелер і нямецкага навукоўца Паўля Бартэльса, выкананыя на беларускім матэрыяле, але амаль невядомыя беларускаму чытачу. Выкарыстанне беларускага матэрыялу замежнымі навукоўцамі сведчыць пра яго высокі мастацкі і духоўны ўзровень, павышае міжнародны аўтарытэт беларускага фальклору. Знаёмства з такімі працамі дазволіць беларускім даследчыкам больш актыўна ўводзіць іх у распрацоўкі ў навуковы кантэкст.

Вялікая колькасць фактычнага матэрыялу, назапашанага за перыяд збірання фальклору, вымагае ад даследчыкаў пошуку новых форм яго сістэматызацыі і захавання. Адну з такіх форм – картаграфаванне і стварэнне атласу – прапануюць М. Антропаў і Т. Валодзіна. У распрацоўцы аўтары знаёмяць з магчымасцямі картаграфавання і перспектывамі выкарыстання атласу ў навуковых даследаваннях.

Вялікая частка выдання прысвечана палым запісам, уключае тэксты розных жанраў, запісаныя як вядомымі, так і маладымі збіральнікамі. Гэтыя раздзелы ўяўляюцца асабліва каштоўнымі, паколькі дзякуючы ім пашыраецца кола навуковых даследаванняў.

Прыемна адзначыць, што зборнік змяшчае таксама рэцэнзіі на некаторыя выданні ў галіне традыцыйнай культуры. А. Гулак, у цэлым высока ацэньваючы манаграфію У. Ковалю, уздымае праблему правамернасці выкарыстання ў навуковай сферы інтэрнэт-фальклору, запрашаючы тым самым да шырокага абмеркавання вострага пытання. Т. Валодзіна, прадстаўляючы кнігу Г. Лапаціна і А. Паўлава, прэзентуючы выданне Ф. Клімчука, засяроджваецца найперш на станоўчых момантах даследаванняў, актывізуючы чытацкую цікаўнасць. У любым выпадку аб'ектыўная ацэнка прафесіянала ўздымае рэйтынг выдання, таму хочацца пажадаць навукоўцам больш актыўна далучацца да рэцэнзавання.

Як станоўчы момант выдання варта адзначыць увядзенне рубрыкі «Юбілей». Сапраўды, праз гады мы па-іншаму ацэньваем вядомыя факты, з іншага ракурса нам высвечваецца тая ці іншая сітуацыя, і нашы адносіны да той ці іншай з'явы, асобы таксама могуць мяняцца. Таму вельмі важна узгадваць і пераасэнсоўваць нашу спадчыну і дзейнасць тых, хто працаваў на яе карысць.

Выданне «Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні» з'яўляецца значным дасягненнем сучаснай фалькларыстыкі. У ім змешчаны навуковыя артыкулы, якія адпавядаюць сучаснаму ўзроўню развіцця фалькларыстычнай навукі, і матэрыялы, якія могуць стаць базай для правядзення іншых навуковых даследаванняў. Прадстаўленая кніга – гэта яшчэ адзін крок, які дапаможа, як піша Паўль Бартэльс, «зразумець душу народа і асвятліць незразумелыя і пакуль цямняныя, але вельмі важныя бакі жыцця» (с. 193).